

РОЗДІЛ 2. КОРЕКЦІЙНА ПЕДАГОГІКА

СУЧАСНІ ПІДХОДИ У ДЕРЖАВНІЙ ПОЛІТИЦІ
ДО ПИТАННЯ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ
З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУMODERN APPROACHES IN PUBLIC POLICY
TO THE EDUCATION OF CHILDREN
WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

У статті здійснено узагальнення нормативно-правових та науково-методичних джерел з розроблення й запровадження державної освітньої політики України у сфері освіти дітей з особливими освітніми потребами в контексті проблем дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Висвітлено основні візії щодо базової термінології з формування життєвих цілей та вдосконалення системи цінностей в освіті. Узагальнено ключові законодавчі документи у сфері інклюзивного навчання, принципи рівності та доступності. Досліджено розвиток структури інклюзії у діахронічному зрізі, а також вплив різних факторів на розвиток нової моделі освітнього інституту в Україні. Виокремлено актуальні проблеми освітньої галузі, що потребують розв'язання з урахуванням сучасних запитів міжнародних партнерів, держави й громадянського суспільства. Виявлено актуальність розв'язання проблем з подолання негативного стереотипу суспільством, що недостатньо приділяється уваги дітям з особливими потребами. Підтверджено, що сучасна державна політика у сфері освіти спрямована на забезпечення кожному громадянину повноцінного доступу до якісної освіти без дискримінації за будь-якими ознаками на підставі рівних можливостей. У статті зроблена спроба визначення свого місця в нормативних документах щодо однієї з категорій дітей з особливими освітніми потребами, а саме діти з порушеннями інтелектуального розвитку. Основою для створення освітнього середовища для дітей з особливими освітніми потребами в контексті сучасних педагогічних інновацій є забезпечення закладів освіти сучасною навчально-методичною літературою та технічними засобами.

Визначено, що державна політика має багатofункціональний підхід та враховує першочергові потреби дітей з особливими освітніми потребами через механізм реалізації державних субвенцій. В Україні завдяки плановій та цілеспрямованій державній політиці законодавчо врегульовано надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами, при цьому в меншій мірі враховані особливості потреб дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Результати такого дослідження важливі у фокусі публічного управління, формування та експертизи інституційних підходів у реалізації державної політики, і з погляду концепцій верховенства права.

Ключові слова: державна політика, інклюзивна освіта, освіта дітей з особливими потребами, діти з порушеннями інтелектуального розвитку, державна субвенція, нормативно-правове забезпечення.

In the article, it is established that the normative-legal and scientific-methodological cores of the development and promotion of the state lighting policy of Ukraine in the field of education of children with special lighting needs in the context of the problems of children with impaired intellectual development. The main points of view of the basic terminology and the formation of life goals and a thorough system of values in education are discussed. The key legislative documents in the field of inclusive education, the principles of equality and accessibility have been identified. The development of the structure of inclusion in diachronic vision, as well as the impact of various factors on the development of a new model of the lighting institute in Ukraine, has been studied. The topical problems of lighting the gallery, which will require the resolution of the current water supply of international partners, the power of the hromada community, have been addressed. Revealed the relevance of the development of problems with the support of the negative stereotype by the support that insufficiently attaches respect to children with special needs.

It has been confirmed that the current state policy in the field of education is directed towards ensuring that the skin giant has full access to the same education without discrimination for any signs on the basis of equal opportunities. At the article, the test of designating one's own month in regulatory documents for one category of children with special lighting needs, and the children themselves with impaired intellectual development. The basis for the creation of lighting for children with special lighting needs in the context of modern pedagogical innovations and the provision of education for the education of modern primary-methodical literature and technical methods.

It has been shown that the state policy may have a rich functional basis and the primary needs of children with special lighting needs through the mechanism of implementation of state subventions. In Ukraine, there are plans and objectives of the state policy to legislate the provision of state support to persons with special lighting needs, while in a smaller world, the special needs of children with impaired intellectual development are covered. The results of such a follow-up are important in the focus of public administration, the formulation and examination of institutional approaches in the implementation of state policy, and from a glance of the concept of the rule of law.

Key words: state policy, inclusive education, education of children with special needs, children with intellectual disabilities, state subvention, regulatory support.

УДК 376.42

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/44/2.11>

Каменчук Т.Д.,

канд. пед. наук,

ст. наук. співробітник лабораторії

психологічного супроводу дітей

з особливими освітніми потребами

Українського науково-методичного

центру практичної психології

і соціальної роботи

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Державна політика у фокусі навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку включена до системи заходів, що стосуються дітей з особливими освітніми потребами, та охоплює певну їхню сукупність: узгодженість нормативно-правових документів, аналіз та запозичення міжнародного досвіду, закладення статей фінансування в Державний бюджет, інформаційно-просвітницька та науково-методична діяльність, фахову підготовку/перепідготовку педагогічних працівників та формування безбар'єрного освітнього середовища в закладах освіти. Лише сукупність цих заходів уможливує правильне формування і реалізацію освітньої політики у сфері інклюзивної освіти в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження стали праці, що присвячені сфері публічного управління та адміністрування, а також ті, в яких безпосередньо висвітленню системний характеру сфери регулювання освіти загалом праці Максименка С.Д., Панка В.Г., Кременя В., та ін. і в контексті інклюзії та спеціальної освіти дослідники Колупаєва А.А., Миронова С.П., Синьов В.М., Обухівська А.Г., Ілляшенко Т.Д., Жук Т.В., Каменшук Т.Д., Блеч Г.О., Чеботарьова О.В., Гладченко І.В. та ін.) [9; 19; 20; 23; 25; 27; 28].

Актуальність дослідження зумовлена важливістю питання вдосконалення механізмів інклюзивної освіти в Україні. Нині Україна активно займається процесами інтеграції європейських цінностей та постулатів, що стосуються поняття інклюзії. Основні кроки держави в політиці інклюзивного навчання є позитивними, оскільки Україною ратифіковано основні Конвенції та Декларації, що захищають право на освіту дітей з особливими потребами, здійснюється державна підтримка їхнього навчання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Фахівці відчувають нестачу досліджень практичного досвіду та належної уваги до динаміки та результативності отримання послуг дітьми з особливими освітніми потребами, в т.ч. дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку.

Репрезентацію цього питання можна дослідити аналізуючи діючу нормативно-правову базу, якою користується державна влада, та практичного досвіду впровадження. Задля коректного аналізу оцінка має бути проведена за допомогою індикаторів ефективності та результативності впровадження державної політики.

Отже, результати такого дослідження важливі у фокусі публічного управління, формулювання та експертизи інституційних підходів у реалізації державної політики, і з погляду концепцій верховенства права.

Мета статті – аналіз дієвості інструментів та підходів у реалізації державної політики з питання

навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку.

Такий перелік дає змогу комплексно описати значення управління у формуванні освітньої політики, з'ясувати особливості її внутрішньої організації та встановити важливі аспекти її розвитку, як для держави, так і для кожного громадянина.

Виклад основного матеріалу. Сучасна державна політика у сфері освіти полягає в забезпеченні кожному громадянину повноцінного доступу до якісної освіти без дискримінації за будь-якими ознаками на підставі рівних можливостей.

Відповідно до ст. 24 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю зазначається, що держава має забезпечувати навчання за допомогою найбільш підхожих для особи з інвалідністю мов, методів і способів спілкування і в обстановці, яка максимально сприяє засвоєнню знань і соціальному розвитку [13].

Державна політика реалізовується органами державної влади та місцевого самоврядування відповідно до статті 19 Закону України «Про освіту», які зобов'язані створювати умови для забезпечення прав і можливостей осіб з особливими освітніми потребами у здобутті освіти на всіх рівнях з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів. Державна в повній мірі забезпечує законодавчий механізм для реалізації визначених пріоритетів [1–8].

Згідно Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року пріоритетними завданнями державної політики залишаються створення рівних можливостей та вільного доступу до освіти, задоволення особливих освітніх потреб всіх учасників освітнього процесу, створення інклюзивного освітнього середовища [3].

Визначення свого місця в нормативних документах щодо однієї з категорій дітей з особливими освітніми потребами, а саме діти з порушеннями інтелектуального розвитку, знаходимо в Державному стандарті початкової освіти, де вказано, що «з 1 вересня 2018 року запроваджено поетапне введення в дію нових освітніх програм у спеціальних закладах освіти (спеціальних школах, навчально-реабілітаційних центрах (далі – НРЦ)» [2].

Основою для створення освітнього середовища для дітей з особливими освітніми потребами в контексті сучасних педагогічних інновацій є забезпечення закладів освіти сучасною навчально-методичною літературою. В цьому контексті важливими є науково-методичні та навчальні розробки Інституту спеціальної педагогіки і психології ім. М. Ярмаченка НАПН України, Національного інституту ім. Драгоманова, Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи. Напрацьовані наукові роботи склали домінуючу основу і відповіли на запит педагогічних

працівників, психологів спеціальних та інклюзивних закладів освіти.

Тому, у 2021–2022 н.р. учні початкових класів спеціальних закладів освіти відповідно до особливостей навчально-пізнавальної діяльності навчаються за оновленими типовими освітніми програмами [15; 16; 17; 18] і відповідно чітко прописані особливості оцінювання навчальних досягнень учнів з порушеннями інтелектуального розвитку у спеціальних закладах загальної середньої освіти та спеціальних класах шкіл [19; 20].

На сайтах державних інституцій, Міністерства освіти і науки України та Інституту модернізації закладів освіти, представлені переліки навчальної літератури та навчальних програм рекомендованих МОН для використання в освітньому процесі закладів освіти у 2021/2022 н.р., в т.ч. навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку [21; 25].

Розглядаючи наступну педагогічну інституцію як Інклюзивно-ресурсний центр, серед повноважень якого є здійснення комплексної оцінки дітей, варто відмітити, що діагностичні підходи не враховують особливості перебігу психічних процесів у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, що значно відрізняються від загальних дидактичних методів. А тому, не враховані навчально-програмні вимоги до засвоєння знань та вмінь дітьми цієї категорії.

Особливо делікатним є питання використання дистанційних технологій, за умови підвищення рівня епідемічної небезпеки, у наданні психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг дітям з порушеннями інтелектуального розвитку. Така форма можлива, якщо діти мають навички самостійного використання ІКТ. Однак, на практиці така форма отримання психолого-педагогічних послуг не є ефективною для цієї категорії дітей враховуючи їхні індивідуальні потреби та потенційні можливості.

На користь законодавчих заходів працює документ, яким закріплено можливість користування допоміжними засобами для навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах освіти, яким передбачається можливість надання в тимчасове користування її батькам (іншим законним представникам) або такій особі особисто (у разі її повноліття) допоміжних засобів для навчання особи з особливими освітніми потребами, що зазначені в індивідуальній програмі розвитку особи та призначені для індивідуального користування [22].

Для врегулювання проблем, які стосуються організації навчання дітей з особливими освітніми потребами на рівні держави виділяються кошти у вигляді субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами [10].

Схвалені сьогодні Урядом зміни дозволяють використовувати кошти, які вже другий рік поспіль не можуть бути використані в тих регіонах, де немає потреби створювати ще нові інклюзивно-ресурсні центри» [12].

Постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами» дозволено залишки коштів субвенції 2019 року, передбачені на оснащення кабінетів інклюзивно-ресурсних центрів, що не використані у 2020 році, спрямовувати у 2021 році на закупівлю обладнання для оснащення кабінетів інклюзивно-ресурсних центрів. Також – на забезпечення оплати праці фахівців за проведення корекційних занять у повному обсязі, що впливатиме на надання якісних освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами. Ключовим моментом, став перехід з 1 січня 2021 року усіх територіальних громад на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом.

Враховуючи державний механізм надання вказаної субвенції, головним розпорядником державної субвенції є Міністерство освіти і науки України, а розпорядниками субвенції за місцевими бюджетами – структурні підрозділи з питань освіти і науки місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які визначаються рішенням відповідної місцевої ради про такий бюджет.

Постановою визначено два напрями видатків, які здійснюються за рахунок субвенції. Перший напрямок – на проведення (надання) додаткових психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових занять (послуг), що визначені індивідуальною програмою розвитку, особам з ООП, які здобувають освіту в інклюзивних класах (групах) закладів дошкільної та загальної середньої освіти, а також особам з ООП, які у закладах професійної (професійно-технічної) освіти одночасно з набуттям кваліфікацій професійної (професійно-технічної) освіти здобувають загальну середню освіту. Другий напрямок – на придбання спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку для осіб з ООП, які здобувають освіту в інклюзивних класах (групах) закладів дошкільної, загальної середньої та професійної (професійно-технічної) освіти.

Таким чином, нормативною базою врегульовано правові підстави для надання державної підтримки дітям з особливими освітніми потребами при цьому основним критерієм для розподілу коштів є кількість осіб з особливими освітніми потребами в закладах освіти, однак не враховуються види та ступінь порушень психофізичного розвитку дитини з порушеннями інтелектуального розвитку.

Відповідно до бюджетних запитів фахівцями Міністерства освіти і науки України була розрахована потреба в коштах субвенції: на 2019 рік

становила 553,7 млн грн, на 2020 рік – 504,5 млн грн, на 2021 рік – 877,7 млн грн. За даними Рахункової Палати такий спосіб обрахунку МОН видатків на надання додаткових психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових послуг і закупівлю спеціальних засобів корекції не враховує фактичної наявності спеціальних засобів корекції та потребу в них, що свідчить про необ'єктивність визначення фінансового ресурсу [11, с. 15].

У 2019–2020 роках та протягом I півріччя 2021 року в територіальних громадах використано лише 56 % отриманих з державного бюджету коштів субвенції (з урахуванням залишку коштів на початок року). Переважну частину цих коштів не використано на проведення (надання) додаткових психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових занять (послуг) [11, с. 18].

Як наслідок, на кінець 2020 року залишок невикористаних коштів субвенції на рахунках місцевих бюджетів становив вже 250,1 млн гривень. Отже, за рік залишок збільшився у 2,2 рази та на початок 2021 року становив 50 відсотків обсягу бюджетних призначень на 2021 рік.

Низькій рівень оплати послуг за рахунок субвенції за проведені в закладах освіти додаткові заняття порівняно із середньоринковою вартістю корекційних послуг ускладнює процес пошуку на ринку праці та залучення за цивільно-правовими договорами вузькоспеціалізованих фахівців високого рівня.

У зв'язку з неотриманням (недоотриманням) дітьми з особливими освітніми потребами у закладах освіти додаткових послуг батьки самостійно організовують проведення необхідних занять, залучаючи фахівців у приватному порядку. Витрати на такі заняття, за даними анкетування, становили 10–80 % сімейного бюджету.

Таким чином, попри перерахування своєчасно та в повному обсязі коштів субвенції з державного бюджету до місцевих бюджетів, на місцевому рівні не забезпечено повного використання асигнувань через відсутність фахівців з відповідною освітою для проведення (надання) корекційно-розвиткових занять (послуг), що призвело до утворення значних залишків бюджетних коштів.

Наступною вагомою є державна освітня субвенція на забезпечення створення належних санітарно-гігієнічних умов у приміщеннях закладів загальної середньої освіти та придбання шкільних автобусів, у т.ч. не менш як двома пасажирськими місцями для осіб з особливими освітніми потребами, двома пасажирськими місцями для супроводжуваних, а також повинні мати не менше двох місць, обладнаних для крісел колісних. Ця субвенція на 2021 р передбачала 490 млн грн та здійснюється на засадах співфінансування.

Висновки. Отже, державна політика має багатофункціональний підхід та враховує

першочергові потреби дітей з особливими освітніми потребами. В Україні завдяки плановій та цілеспрямованій державній політиці законодавчо врегульовано надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами, при цьому в меншій мірі враховані особливості потреб дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Органами влади та місцевого самоврядування відпрацьовано механізм створення умов для розвитку інклюзивного навчання. Зокрема, спрямування з державного бюджету у 2019–2020 роках та протягом I півріччя 2021 року 1176,2 млн грн забезпечило оплату видатків на проведення (надання) додаткових психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових занять (послуг), надало можливість придбання спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку для більше ніж 30 тис. осіб з особливими освітніми потребами. Щороку ведеться закупівля спеціально обладнаних шкільних автобусів. Однак досі спостерігається дефіцит фахівців для проведення додаткових психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових занять, про що свідчить факт невикористання коштів субвенції та утворення значних їх залишків.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами закладах загальної середньої освіти у 2021/2022 навчальному році : Лист М-ва освіти і науки України від 30.08.21 року №1/9-436. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-navchannya-osib-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-u-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-u-20212022-navchalnomu-roci> (дата звернення: 14.02.2022).
2. Державний стандарт початкової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. №87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.02.2022).
3. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 14.02.2022).
4. Про освіту : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2017, № 38–39. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 10.02.2022).
5. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16 січня 2020 року № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 10.02.2022).
6. Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2020 р. № 1236 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1236-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.02.2022).

7. Про затвердження протиепідемічних заходів у закладах освіти на період карантину у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби COVID-19 : Постанова Головного державного санітарного лікаря України від 23.04.2021 р. №4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0004488-21#Text> (дата звернення: 10.02.2022).

8. Учні початкових класів із порушеннями інтелектуального розвитку»: навчання та розвиток : навчально-методичний посібник / О.В. Чеботарьова, І.В. Гладченко. Харків : Вид-во «Ранок», 2020. 130 с.

9. Бобрицька В.І. Державна освітня політика України у сфері освіти осіб з особливими потребами. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2016. № 3–4. С. 53–58.

10. Урядом врегульовано питання щодо перерозподілу коштів на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами : Міністерства освіти і науки України від 17.05.2021 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/uryadom-vregulovanopitannya-shodo-pererospodilu-koshtiv-na-nadannya-derzhavnoyi-pidtrimki-osobam-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami> (дата звернення: 10.02.2022).

11. Звіт про результати аудиту ефективності використання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами рішення Рахункової палати від 28.09.2021 №21-2, К. 2021.

12. Про розподіл резерву коштів освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам у 2021 р. та перерозподіл деяких видатків державного бюджету і надання кредитів з державного бюджету, передбачених Міністерству освіти і науки на 2021 рік : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.2021 р. №1662-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/pro-rozpodil-rezervu-koshtiv-osvitnoyi-subvenciyi-z-derzhavnogo-byudzhetu-miscevim-byudzheta-u-2021-i151221-1662> (дата звернення: 10.02.2022).

13. Конвенція про права осіб з інвалідністю. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (дата звернення: 10.02.2022).

14. Декларація про права розумово відсталих осіб (1971р.). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_119 (дата звернення: 10.02.2022).

15. Про затвердження Типової освітньої програми початкової освіти спеціальних закладів загальної середньої освіти для учнів 1 класів з інтелектуальними порушеннями : Наказ Міністерства освіти і науки України від 26.07.2018 № 815.

16. Про затвердження Типової освітньої програми початкової освіти спеціальних закладів загальної середньої освіти для учнів 2 класу з інтелектуальними порушеннями : Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2019 № 917.

17. Про затвердження Типової освітньої програми початкової освіти спеціальних закладів загальної середньої освіти для учнів 3 класу з інтелектуальними порушеннями : Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.04.2020 № 467.

18. Про затвердження Типової освітньої програми початкової освіти спеціальних закладів загальної середньої освіти для учнів 4 класу з інтелек-

туальними порушеннями : Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.01.2021 № 121.

19. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів початкових класів з порушеннями інтелектуального розвитку : навчально-методичний посібник / авт. О.В. Чеботарьова, Г.О. Блеч, І.В. Гладченко, С.В. Трикоз, І.В. Бобренко та ін. К. : ІСП НАПН України, 2020. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/inklyuzivne-navchannya/dlya-fahivciv/metodiki-inkluzia> (дата звернення: 10.02.2022).

20. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів 5–10 класів з порушеннями інтелектуального розвитку : навчально-методичний посібник / авт.: О.В. Чеботарьова, Г.О. Блеч, І.В. Гладченко, С.В. Трикоз, І.В. Бобренко, Н.А. Ярмола та ін.: за ред.: О.В. Чеботарьової. К. : ІСП НАПН України, 2019. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/inklyuzivne-navchannya/dlya-fahivciv/metodiki-inkluzia> (дата звернення: 10.02.2022).

21. Перелік навчальної літератури та навчальних програм рекомендованих МОН для використання в освітньому процесі закладів освіти у 2021/2022 н.р. : Лист М-ва освіти і науки України від 09.08.2021№1/9-404 : веб-сайт. URL : <https://imzo.gov.ua/pidruchniki/pereliki/>.

22. Порядок забезпечення допоміжними засобами для навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2020 року № 1289.

23. Панок В.Г. Проблема національної ідентичності у прикладній психології в умовах реформування освіти. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи* : збірник наукових праць / В.В. Бондаренко (голов. ред.) та ін. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України. 2020. Вип. 1 (24). С. 101–104.

24. Про затвердження Державної цільової соціальної Програми «Шкільний автобус : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.01.2003 р. зі змінами.

25. Освіта осіб з особливими потребами. Загальні відомості 2016 р. Сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <http://mon.gov.ua> (дата звернення: 10.02.2022).

26. Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг : Закон України від 6 вересня 2018 р.№2541-VIII. URL: https://www.ukrainepravo.com/lawmaking/bill_enacted_into_law/zakon-ukrayiny-pro-vnesennya-zmin-dodeyakykh-zakoniv-ukrayiny-shchodo-dostupu-osib-z-osoblyvuyumu-osv/ (дата звернення: 10.02.2022).

27. Миронова С. Розвиток інклюзивної освіти: від Саламанки до України. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2017. № 14. С. 138–142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhst_2017_14_33

28. Організація корекційно-розвиткової роботи в умовах інклюзивно-ресурсного центру : методичні рекомендації / авт. кол. : Т.В. Жук, Т.Д. Ілляшенко, Т.Д. Каменчук, А.Г. Обухівська, Г.В. Якимчук; за ред. А.Г. Обухівської, Т.Д. Ілляшенко. Київ : Ніка-Центр, 2021. 94 с. ISBN 978-966-7067-45-8. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/729130/1/organizatsia%202021.pdf>